

УДК 911. 9 (477. 52)

Барановська О.В., Рябоконт О.В.

ГЕОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОЙКОНІМІВ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Досліджено походження назв поселень Сумської області. Проведена класифікація та виявлені географічні закономірності поширення ойконімів Сумщини.

Ключові слова: топонім; ойконім; антропонім.

Исследовано происхождение названий населённых пунктов Сумской области. Проведена классификация и выявлены географические закономерности распространения ойконимов Сумщины.

Ключевые слова: топоним; ойконим; антропоним.

The origin of settlements' names of Sumy region is investigated. The classification is completed and geographical regularities of spread of Sumy region's oikonyms are revealed.

Key words: toponym; oikonym; antroponym.

Постановка проблеми. Вивчення географічних назв становить значний науковий інтерес. Топоніми знайомлять нас з особливостями географічного положення місцевості, з характеристикою річок і озер, рослинного і тваринного світу, з життям, культурою і побутом народу, його господарською діяльністю та з історичними подіями краю. Найбільш цінну інформацію про навколишнє середовище несуть у собі ойконіми – назви населених пунктів. Комплексне географічне дослідження ойконімів України загалом і Сумської області зокрема здатне значно розширити уявлення про географічний, історичний, політичний простір, а це є одним із завдань сталого розвитку країни.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Широкого розвитку топонімічні дослідження в Україні набули з сер. ХХ ст. Класиками сучасної української топоніміки можна назвати – С. Бабишина, Ю. Карпенка, Є. Отіна, О. Стрижака, Є. Черняхівську, М. Янка, В. Ташицького, В. Ніконова. Заслужують уваги праці, що виконані Н. Тарановою, Р. Абкадировим, Л. Василюк, Л. Зеленською, Т. Купач, О. Афанасьєвим [1]. Дослідженнями топонімів також займалися вчені-краєзнавці, такі як О. Трубачов та В. Топоров. Вони провели історико-лінгвістичний аналіз, який розкрив зв'язок походження назв з культурою та мовними традиціями давніх племен, що мешкали на території України і насамперед на території Полісся. На сучасному етапі топонімічними дослідженнями також займаються краєзнавці Сумської області, які присвячують свої роботи безпосередньо вивченню топонімів власного регіону. П. Сапукін у своїх роботах розкрив походження назв районних центрів області; В. Вечерський та В. Белашов займались вивченням гіпотез походження назви міста Глухів; М. Акічев, А. Сахно проводили комплексні краєзнавчі дослідження з вивченням топонімів Конотопського району [2]. Але все ж таки дотепер мало розробленою залишається проблема виявлення особливостей географічного поширення ойконімів та зв'язку їх з природними умовами та ресурсами Сумщини.

Мета статті полягає у географічному дослідженні ойконімів Сумської області та конкретизується через ряд завдань, виконання яких є необхідною умовою при її досягненні: вивчення географічних назв поселень Сумщини та встановлення їх зв'язку із різноманітними соціально історичними, природно-географічними та іншими явищами, процесами та об'єктами; класифікація ойконімів відповідно до їх походження; встановлення закономірностей поширення ойконімів у Сумській області.

Для досягнення даної мети було з'ясовано походження 63,1% усіх назв населених пунктів області.

Виклад основного матеріалу. Природні умови та ресурси завжди впливали на життя та господарську діяльність людини. Створюючи нове поселення, людина у його назві відображала саме ті особливості, завдяки яким вона оселилася на обраній території. У першу чергу при виборі місця для створення поселення люди завжди звертали увагу на наявність води. Ось чому саме назви водних об'єктів лягли в основу багатьох назв населених пунктів (рис.1).

Рис. 1. Зв'язок назв населених пунктів Сумської області з водними об'єктами

Ойконіми, назви яких успадковані від річок та озер, становлять 7,1% від загальної кількості досліджених назв (таблиця 1). Наприклад, село Тернівка (Конотопського району) успадкувало свою назву від річки Терн. Від назв річок походять також ойконіми Хмелів (Роменський район), Боромля (Тростянецький район), Будилка (Лебединський район). На наявність озер вказує назва села Озаричі Конотопського району. Після великих повеней навесні навколо поселення утворювалися численні озера, а коли вода спадала, залишалися невеликі озераця повні риби. Ці місця називалися «озерища».

Деякі назви свідчать про заболочення території області. Назва міста Конотоп походить від татарського слова «конотопье», що означає болотисте місце або «кінський брід», де грузли, топилися коні [3]. У назві села Грузьке Конотопського району відображається характеристика місцевості, на якій воно розташоване, тобто у минулому місцевість біля села була болотистою та грузькою. Взагалі в області ойконіми, назви яких пов'язані з заболоченням території, становлять 1,6% від загальної кількості досліджених.

Таблиця 1. Класифікація ойконімів Сумської області відповідно до їх походження

Назва району	Ойконіми, в основі назви яких лежать:												
	природні особливості та господарська діяльність (%)								історичні події (%)				Антропонімичні назви (%)
	Усього	3 них:							Усього	3 них:			
		рослинність краю	тваринний світ	особливості рельєфу	назва водойми	заболоченість території	геологічна будова	господарська діяльність		тип поселення	релігійно-культурні	меморіально-культурні	
Білопільський	35,1	5,4	2,8	0	9,4	0	1,3	16,2	10,85	4,05	0	6,8	
Буринський	30,7	0	5,2	5,2	2,5	2,5	2,5	12,8	22,9	12,8	7,6	2,5	46,1
Великописарівський	36,8	13,3	0	10	3,5	0	0	10	23,2	6,6	0	16,6	40
Глухівський	50	23,4	3,3	3,3	3,3	3,3	0	13,4	20	3,3	3,3	13,4	30
Конотопський	48,4	11,8	7,4	1,4	5,8	1,4	0	20,6	14,8	7,4	3	4,4	36,8
Краснопільський	52,5	17,5	7,5	7,5	15	2,5	0	2,5	20	7,5	2,5	10	27,5
Кролевецький	44,9	6,5	5,6	5,6	11,3	5,6	0	10,3	18,6	1,8	1,8	15	36,5
Лебединський	41,6	11,3	4,5	8,9	5,8	2,2	1,1	7,8	14,6	5,8	0	8,8	43,8
Липоводолинський	43,5	21,5	4,3	13,3	0	2,2	0	2,2	6,5	6,5	0	0	50
Недригайлівський	48,2	17,7	3,3	9,6	8	0	0	9,6	6,6	3,3	0	3,3	45,2
Охтирський	50	15,3	2,1	6,6	6,6	6,6	2,1	10,7	13,1	4,4	0	8,7	36,9
Путівльський	26,3	4,9	1,7	6,6	4,9	0	0	8,2	18	8,2	0	9,8	55,7
Роменський	31,5	15	2,5	1,2	7,8	0	2,5	2,5	7,5	5	0	2,5	61
Середино-Будський	49,8	16,6	0	7,1	7,1	0	0	19	19,2	9,8	2,3	7,1	31
Сумський	33,3	12,6	1,2	4,5	8,1	0	1,2	5,7	17,4	8,1	1,2	8,1	49,3
Тростянецький	41,2	14,9	5,8	5,8	11,8	2,9	0	0	20,5	14,7	0	5,8	38,3
Шосткинський	45,8	20,8	0	0	8,3	4,2	0	12,5	0	0	0	0	54,2
Ямпільський	38,6	9,1	2,3	6,8	9,1	0	0	11,3	11,4	0	2,3	9,1	50
Усього в області	40,9	12,1	3,0	7,6	7,1	1,6	0,5	9,0	14,6	6,0	1,3	7,3	44,5

Досить чітко прослідковується зв'язок ойконімів з рослинністю області. Таких назв нараховується 12,1% від загальної кількості досліджених в регіоні. На наявність лісів на території області вказують назви багатьох населених пунктів. Наприклад у Середино-Будському, Шосткинському та Тростянецькому районах є села з однаковою назвою Лісне. Також у Середино-Будському районі є село Поліське, що підтверджує приналежність області до Полісся. На півночі області зустрічається багато ойконімів з основою «дуб» і «дїброва»: Дїбровка (Шосткинський район), Дїброва (Роменський район). У назвах ойконімів також відображається наявність лучної та степової рослинності. Назви сіл Лугівка (Великописарівський), Луг (Середино-Будський), Луки (Сумський), Веселий Степ (Роменський) виступають цьому підтвердженням [4].

Людина завжди використовувала природу у своїх цілях, користувалася її багатствами. У ході використання природних ресурсів виникали різні види господарської діяльності та ремесла. Розвиток господарської діяльності відображений в багатьох (9%) ойконімах Сумщини (рис. 2).

Для розвитку багатьох видів господарства потрібна була наявність значної кількості рослинної сировини. Наприклад, у північних районах області поширені населені пункти з основою «буда». Буда - поташний завод, на якому виготовляли вуглекислий калій (K_2CO_3), що використовувався у миловарінні та виготовленні скла. Поташ виготовляли із деревного попелу. Розвиток даного виду господарської діяльності відображений у назвах таких поселень: Середино-Буда (Середино-Будський район), Будинка (Глухівський район). Значні площі березових лісів, які були на території області у минулому, сприяли розвитку дїгтярного виробництва в регіоні [3]. Підтвердженням цього є назви сіл Дїгтярі (Лебединський район), Дїгтярка, Дїгтярне (Білопільський район). На жаль, у наш час березових лісів залишилось дуже мало. Наявність дубових лісів зумовила розвиток бондарства на території області. Адже відомо, що якісні бочки виготовляли з деревини дуба. Назви сіл Бочечки та Бондарі (Конотопський район) якраз пов'язані з цим видом господарства. Також наявність достатніх лісових і водних ресурсів дозволила розвиватися паперовій промисловості. У 1836 р. Іван Неплюєв побудував на річці Івотка (Ямпільський район) паперову фабрику, тому поселення, що виникло навколо фабрики, стали згодом називати Папірня [5].

Наявність різноманіття квіткових трав спричинила розвиток бджільництва. Наприклад село Пасіка (Кролевецький район) отримало свою назву через наявність пасіки у поміщика Есманського. Завдяки значним площам степів на території області люди займались хліборобством. Розвиток цього виду господарства відобразився у назвах сіл Мельня й Пекарі Конотопського району. Значні площі пасовищ дозволяли населенню розводити велику кількість овець. Підтвердженням цьому є назви сіл Вовна Шосткинського, Кошарське Кролевецького, Кошари Конотопського районів.

Рис. 2. Ойконіми Сумської області, які пов'язані з господарською діяльністю

На території області знаходяться значні запаси різних корисних копалин. Про відклади пісків свідчать назви сіл Стара Гута, Нова Гута, Гутко Ожинка (Середино-Будський район), Гутницьке (Лебединський район), Гути (Конотопський район), Піски (Сумський район). Гута – склоробна майстерня, а як відомо, скло виготовляли з піску. Досить розвиненим на території області було гончарне виробництво, що розвивалось завдяки покладам глини. Розвиток гончарного виробництва відображено у назвах сіл Старі Гончарі та Нові Гончарі Путивльського району. На видобуток глини, яка використовується у гончарному виробництві, вказують назви сіл Глиняне (Сумський район), Глинськ (Роменський район) [4].

Завдяки наявності боліт на території області розвивався видобуток болотяної руди. Кустарні виробництва з видобутку руди називалися рудні. Хоча на даний момент цих виробництв не існує, але про них нам нагадують назви сіл Рудневе Путивльського району, Заруддя Роменського району, Рудак, Рудня Середино-Будського району, Руднівка, Руда Сумського району.

Хоча територія області й рівнинна, але люди завжди шукали у рельєфі природного захисту для себе. Прихистком для людей ставали невеликі пагорби, яри, балки. Наприклад назви сіл Грунь (Лебединський, Охтирський райони), Грунівка (Краснопільський, Охтирський райони) походять від терміну «грунь», що означає невелика гора вкрита лісом. Багато населених пунктів мають у своїй основі слово «яр», наприклад, Ярове (Кролевецький район), Березів Яр (Лебединський район), Сидорова Яруга (Великописарівський район), Ярове, Вишневий Яр (Буринський район), с. Бугор, с. Орлів Яр (Ямпільський район). Село Долина (Недригайлівський район) розташоване у долині річки Терн, своєю назвою вказує на своє місце знаходження. Ще з праслов'янський часів слово «дол» означало «низ», «долина». Особливості рельєфу відображені в назвах 7,6% досліджених населених пунктів. Взагалі частка ойконімів, назви яких пов'язані з природними умовами та ресурсами, в області становить 40,9%.

Окрему групу ойконімів (14,6% від досліджених) становлять ті, назви яких пов'язані з історичними подіями. Історично Сумщина входила до складу Слобідської України. У XVI – XVII ст. для укріплення південної частини Московської держави будуються сторожові пости. Посад і слобода – невід'ємні частини укріпленого міста. Тому багато (6%) ойконімів області отримали свої назви від типу поселення. Слобода, як тип поселення, відома з часів дофеодальної Київської держави. Термін «посад» спочатку означав «двір посаdnика з прилеглими до нього поселеннями», «княжий двір, як правило, за межею міста», потім «пригород, передмістя». Історія зафіксувала їх у власних іменах: село Слобода (Буринський район), село Вільна Слобода (Глухівський район), село Мала Слобода, (Путивльський район), Посад (Роменський район). У феодальний період «хутір», як тип поселення, складався у результаті нових започаткувань в організації земельних відносин. Інтенсивного розвитку хутірська система володіння, поселення, землекористування набула в XIV ст. На жаль, у післяжовтневий період внаслідок перейменування населених пунктів було стерті з карти Сумщини всі назви з апелятивом «хутір», наприклад, Вознесенський Хутір, Білий Хутір, Кабанів Хутір, Кучерявий Хутір, Царський Хутір, Хутирська Балка, Хутирська Дорога, Хутирське Поле, Хутір Броди.

Історичні події також значно вплинули на зміни географічних назв. У Київській Русі досить часто найменування сіл було за назвами церкви, за назвою престольних свят. Наприклад, назва села Вознесенське походить від найменування церкви чи, можливо, релігійного свята Вознесіння, яке буває на Русі у травні-червні. Але у післяжовтневий період релігійно-

культурні назви поступаються місцем меморіально-культурним назвам. Яскравим свідченням цього можуть стати населені пункти під назвою Першотравневе, яких у області налічується шість (Білопільський, Буринський, Конотопський, Лебединський, Тростянецький райони), Жовтневе (Буринський, Конотопський, Лебединський, Недригайлівський райони) [3]. Значного поширення (44,5%) на території області набули антропонімічні назви (пов'язані з іменами та прізвищами). Прикладів іменних назв можна наводити безліч, тимпаче, що багато з них повторюються у різних районах: Андріївка (Сумський, Роменський райони), Олександрівка (Буринський, Великописарівський райони), Іванівка (Великописарівський, Липово-Долинський, Путівльський райони).

Висновки та перспективи подальших досліджень. За походженням ойконіми Сумської області можна розділити на кілька груп. Найчисельнішу групу утворюють антропонімічні ойконіми. Також широко представлені в області ойконіми, які несуть інформацію про природні особливості регіону, насамперед, про рослинний світ. Оскільки Сумська область знаходиться одночасно в межах двох природних зон - Мішаних лісів та Лісостепу, то найбільше ойконімів, пов'язаних із лісистістю, простежується саме на півночі регіону. Відмінність природних умов області також прослідковується в ойконімах, назви яких пов'язані з господарською діяльністю. У поліських районах завдяки наявності достатньої кількості деревної сировини мали змогу розвиватись бондарство та будне виробництво. А у районах, що розташовані у зоні Лісостепу, люди мали змогу займатись бджільництвом, хліборобством та дігтярним виробництвом. Значна частка ойконімів походить від історичних подій, що відбувалися на території області.

Таким чином, проведений географо-ойконімічний аналіз Сумської області дав змогу отримати багато інформації про природні умови та ресурси досліджуваного регіону, про зміни, які сталися у природі та історії краю, а також встановити деякі географічні закономірності поширення назв поселень.

Для більш глибокого географічного аналізу ойконімів області необхідно проаналізувати всі наявні назви поселень. Аналіз і систематизація усіх географічних назв Сумщини дасть змогу встановити цілісну картину того, якими ж саме були природні умови на час заснування поселень та освоєння земель області.

1. Афанасьєв О.Є. *Географічне дослідження топонімічної системи України: автореф. дис. ...канд. геогр. наук: спец. 11.00.11 "Конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів" / О.А. Афанасьєв. – Дніпропетровськ, 2006. – 19 с.*
2. *Конотопщина: час, події, долі. Науково-популярне видання / Ш. А. Акічев, А. І. Сахно, Г.І. Стеценко. – Київ: ВД "Фолігранд", 2005. – 232 с.*
3. Леонт'єва Т. Г. *Географія Сумської області: підручник / Т.Г. Леонт'єва, В.О. Тюленєва. – Суми.: Видавництво "Козацький вал", 1995 - 139 с.*

4. *Сумщина від давнини до сьогодення: науковий довідник / [Упорядник Л. А. Покидченко; Редколегія Л. П. Сапуніна (відп. ред.) та інші.]. – Суми: Видавництво “Слобожанщина”, 2000. – 384 с.*
5. *Сумщина.. Поступ в третє тисячоліття: інформаційно – академічний довідник: [текст]. – Суми: РВО “АС-Медіа”, 2004. - 144 с.*